

Strah od komunizma i političko-društveni procesi u međuratnom razdoblju

Jonathan Haslam, The Spectre of War: International Communism and the Origins of World War II, Princeton – Oxford: Princeton University Press, 2021, xvi + 481 str.

Britanski povjesničar Jonathan Haslam umirovljeni je profesor s *Princetona* i jedan od najvećih svjetskih autoriteta za sovjetsku vanjsku politiku. U posljednjoj knjizi *The Spectre of War: International Communism and the Origins of World War II* argumentira da je komunizam jedan od ključnih čimbenika koji je utjecao na međuratne međunarodne odnose. Haslam argumentira da međunarodne odnose u međuratnom razdoblju ne možemo promatrati na temelju teorija poput ravnoteže snaga jer su ideološki stavovi – točnije, strah od „bauka komunizma“ u zapadnim prijestolnicama – presudno utjecali na vođenje vanjske politike. Nakon Oktobarske revolucije i učvršćenja komunizma međunarodni se odnosi više mogu usporediti, prema Haslamu, s vjerskim ratovima u ranomodernoj Europi ili odnosom drugih sila prema revolucionarnoj Francuskoj nego sa sustavom od 1815. do 1914. Zbog straha od komunističke subverzije i revolucije, koji – kako ističe Haslam – nije bio neopravdan, zapadne su sile tolerirale Hitlerov uspon, dok su manje istočnoeuropske zemlje (Poljska, Rumunjska i Čehoslovačka) strahovale od uspostave komunističke vlasti ako bi se oslonile na Sovjetski Savez nasuprot ekspanzionističkom Trećem Reichu.

Uz uvod i zaključak Haslam je knjigu podijelio na 13 količinski neujednačenih poglavlja. U prvom poglavlju „Crossroads to World Revolution, 1917-1920“ (14–27) Haslam ukratko opisuje *modus operandi* i demokratsko centralistički ustroj Komunističke internacionale (Kominternu). Napominje da nakon poraza u ratu s Poljskom, Sovjetski Savez nije odustao od širenja revolucije, već su planovi za njezino provođenje samo odgođeni. Tema drugog poglavlja „Europe at the Brink“ (28–60) situacija je u poraženoj Njemačkoj nakon Versajskog mirovnog sporazuma. Haslam navodi da su saveznici više strahovali od potencijalnog trijumfa komunizma u Njemačkoj i reprize Oktobarske revolucije nego od uspona revanšističke desnice, što je utjecalo i na to da su se isprva fašizam i nacizam tumačili kao brana prodoru komunizma prema Zapad. Sovjetski je Savez, pak, s jedne strane surađivao s njemačkom državom kao revizionističkom silom (Rapalski ugovor iz 1922), dok je s druge strane Komunistička partija Njemačke na poticaj Kominterne nekoliko puta nasilnim putem pokušala preuzeti vlast, zbog čega, između ostalog, liberalni kancelar Gustav Stresemann teži boljim odnosima s Francuskom.

U trećem poglavlju „Subverting Great Britain and Its Empire“ (61–84) autor obrađuje strategiju Kominterne, odnosno Sovjetskog Saveza u Aziji. Haslam ističe da je komunistička subverzija u britanskim azijskim kolonijama utjecala na oštri antikomunistički stav britanske elite jer su u komunizmu vidjeli prijetnju opstanku imperija. Britanci su se posebno, zbog važnih komercijalnih interesa u Šangaju i Hong Kongu, bojali sovjetiziranja Kine. Četvrto poglavlje „The Manchurian Fiasco“ (85–103) nastavlja se tematski izravno na prethodno. Autor „mandžurskim fijaskom“ za britanske interese smatra japansku invaziju Mandžurije iz 1931. Ta je situacija pokazala da britansko vodstvo nije bilo u tom trenutku svjesno opasnosti japanskog ekspanzionizma te da su Tokio primarno promatrali kao racionalnog aktera s kojim je moguće postići dogovor.

Haslam u poglavlju „Stalin’s Gamble on German Nationalism“ (104–121) pokazuje da su komunistički pokušaji uzdrmanja francuskog kolonijalnog carstva utjecali na zabludjenje odnosa između Pariza i Moskve početkom tridesetih pa je sovjetski vođa Josif Visarionovič Staljin počeo kao glavnu prijetnju promatrati Francusku zajedno s njezinim istočnim saveznicima Poljskom i Rumunjskom. Kao protutežu toj percipiranoj prijetnji Staljin se „kockao“ na njemački nacionalizam, odnosno težio je poboljšanju odnosa s Berlinom, zbog čega je Komunističkoj partiji Njemačke (KPD) naloženo da suzbije svoje revolucionarne impulse. Iako Staljin nije želio naciste na vlasti u Njemačkoj forsiranjem linije da su socijaldemokrati „socijalfašisti“, pomogao je njihovu usponu, kao i eliminaciji umjerenih parlamentarnih stranaka. Fokus narednog poglavlja „The Impact of Hitler“ (122–159) vanjskopolitičke su implikacije dolaska nacista na vlast. Haslam navodi da su London i Vatikan isprva s olakšanjem gledali uspostavu nacističke vlasti jer su u njoj vidjeli branu od komunističkog prodora, dok Staljin tada ponovno mijenja „partnera“ te ide u zblizavanje s Francuskom. Sovjetsko-francuski dogovor o uzajamnoj pomoći iz 1935. bio je kratkotrajan i labav sporazum, a dijelom ga je potkopalo i kontradiktorno djelovanje francuskih komunističkih koji su glasovali protiv usvajanja vojnog proračuna. Dok je Velika Britanija tada bila pasivna jer nije vjerovala da će Adolf Hitler izazvati rat, Poljska je i dalje više strahovala od sovjetsko-boljševičke dominacije pa su njezine vanjskopolitičke opcije bile ograničene.

Formiranje njemačko-talijanskog saveza, odnosno talijansko napuštanje obrane poretka uspostavljenog u Versaillesu, Haslam tumači kroz ideološku prizmu u sedmom poglavlju „Italy Breaks Out“ (160–167). Točnije, smatra da je ideološka srodnost Njemačke i Italije igrala ključnu ulogu u njihovu povezivanju, a ne geopolitički interesi. Da je potonji faktor bio ključan, Rim bi vjerojatno u suradnji s Parizom težio suzbijanju njemačkog ekspanzionizma. Njemačko-talijanski će pakt i uspon fašizma u Europi utjecati na Kominternu/sovjetsku politiku narodne fronte, što je obrađeno u osmom poglavlju „The Paradox of the Popular Front“ (178–204). Komunisti su strategijom narodne fronte, odnosno suradnjom sa socijaldemokratskim i lijevo liberalnim opcijama nasuprot desnici, pokušavali učvrstiti svoj položaj, što su prepoznale i zapadne prijestolnice. Zato je prvenstveno britanska Konzervativna stranka strahovala od narodne fronte, što će utjecati i na odnos Londona prema Španjolskom građanskom ratu, koji je tema devetog poglavlja „Spain and the Schism of Europe“ (205–244). Haslam ističe, pozivajući se na diplomatske izvještaje, da je većina europskih zemalja tumačila da bi republikanska Vlada nakon tijesnih izbora 1936. mogla „skliznuti“ u komunizam, a trenutak u Španjolskoj uspoređuje se s Vladom Aleksandra Kerenskog uoči Oktobarske revolucije, iako ni Moskva nije nastojala iskoristiti situaciju za promjenu društvenog sustava. Premda je u Parizu tada na vlasti bila koalicija narodne fronte, Francuska je pod britanskim pritiskom naposljetku pristala na neutralnost.

Teza desetog poglavlja „A United Front against Japan“ (245–257) svojevrsan je odmak od općeg narativa knjige. Haslam ističe da se u odnosu Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država prema Japanu vidi jasna razlika u odnosu na britansku politiku prema europskim državama jer ideološki faktori u prvom slučaju nisu bili važni. Naime, britansko vodstvo bilo je svjesno da se sovjetska intervencija u Kini temelji na državnim interesima (suzbijanje japanskog ekspanzionizma) pa je Moskva, sukladno s time, bila kočnica revolucionarstvu Komunističke partije Kine jer joj nije bilo u interesu slabljenje vlasti Čang Kaj Šeka. Zbog navedenoga se sovjetski faktor u Kini promatralo pozitivno u Londonu i Washingtonu kao protutežu Japanu. S druge strane, *appeasement* Njemačke Haslam u poglavlju „The Appeasement of Germany, 1937–1939“ (258–267) tumači kao

odraz oštrog antikomunizma britanske konzervativne elite. Pritom je velika pozornost posvećena osobnim pogledima premijera Nevillea Chamberlaina, glavnog protagonista udovoljavanja Hitlerovim ekspanzionističkim zahtjevima. Jedna od rijetkih iznimki u tom pogledu bio je budući premijer Winston Churchill koji je u rastu moći Njemačke vidio veću prijetnju nego u Sovjetskom Savezu. Churchillova politika nije bila ideološki utemeljena – on je u Španjolskom građanskom ratu bio na strani generala Francisca Franca – već je strahovao primarno od rasta njemačke moći kao prijetnje britanskom imperiju. Chamberlain, kao ni Varšava, nije vjerovao u mogućnost njemačko-sovjetskog pakta zbog ideoloških različitosti pa je Pakt Ribbentrop–Molotov ostavio Veliku Britaniju nesprenom i označio kolaps Chamberlainove politike izoliranja Sovjetskog Saveza.

U dvanaestom poglavlju naslova „War, 1939–1940“ (326–377) Haslam obrađuje Drugi svjetski rat do njemačkog napada na Sovjetski Savez. Na početku ističe da je politika *appeasementa* počivala na pogrešnoj premisi da Staljin i Hitler ne mogu razmišljati realpolitički. Autor piše da je tadašnja britanska vlast i dalje uzimala u obzir faktor komunizma pa je tako krajem rujna britanski ministar vanjskih poslova Edward Halifax smatrao da će nastavak rata značiti „boljše vizam širom Europe“. Chamberlainova ostavka označava konačan raskid s britanskom politikom prema Sovjetskom Savezu, a njegov se nasljednik Winston Churchill okreće Moskvi kako bi suzbio njemačku dominaciju na kontinentu. Međutim, Chamberlainovi „ljudi“ poput Halifaxa i nakon pada Francuske tumačili su – što je, prema Haslamu, bila kobna pogreška – Hitlera kao racionalnog aktera s kojim je, za razliku od Sovjetskog Saveza, moguće postići dogovor. Brzi je pad Francuske, pak, potpuno poremetio Staljinove planove. Naime, on je smatrao da će se ponoviti kao u Prvom svjetskom ratu iscrpljujući rat na zapadnom bojištu koji će samim time ojačati položaj Sovjetskog Saveza i stvoriti priliku za širenje komunizma. Dapače, kako pokazuje Haslam, ako je razmatrao slom jedne od strana, bio je sklon scenariju u kojem će Njemačka biti gubitnik kojoj će trebati pomoći Sovjetski Savez da održi ravnotežu snaga. Nemogućnost dogovora oko podjele interesnih sfera na Balkanu između Berlina i Moskve, kao i njemačka invazija na Jugoslaviju dodatno su pogoršali sovjetsko-njemačke odnose.

Usprkos tome, kako pokazuje Haslam u trinaestom poglavlju „The Invasion of the Soviet Union“ (368–379) Staljin je bio uvjeren da Hitler neće napasti Sovjetski Savez dok ne porazi Veliku Britaniju. Kraj tog poglavlja završava citatom britanskog diplomata Rexa Leepera nakon početka njemačke invazije na Sovjetski Savez. Taj citat vrijedi prenijeti jer dobro sažima centralni utjecaj komunizma na međuratne međunarodne odnose: „Nade mnogih milijuna ljudi počivaju na uspjehu ruske vojske. Od prije dva tjedna (22. lipnja) došlo je do neke revolucije u ljudskim umovima... Nećemo pretjerati ako sugeriramo da će olakšanje i posljedični entuzijazam zbog ruske pobjede natjerati mnoge ljude da zaborave ekscese i brutalnosti komunizma“.

Knjiga Jonathana Haslama poticajna je jer spaja diplomatsku povijest i povijest ideja, pokazujući time da diplomatska povijest nipošto nije „zastarjela“ disciplina. Nažalost, iako se Haslam koristi diplomatskim izvorima na više jezika, minimalan je prostor posvetio Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviji, dok se Nezavisna Država Hrvatska, koja, doduše, samo rubno obuhvaća vremenski okvir knjige, uopće ne spominje u kontekstu sovjetsko-njemačkih odnosa uoči Operacije Barbarossa. Ipak, njegova knjiga, iako se bavi međunarodnim odnosima, može poslužiti kao poticaj hrvatskim istraživačima da istraže utjecaj straha od komunizma na političko-društvene procese u međuratnom razdoblju onkraj okvira koje je zadala historiografija Druge Jugoslavije.

Tomislav Kardum

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI
54
BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2022.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 54, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

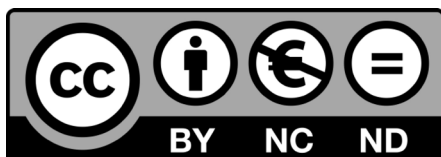
Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

DOI: 10.17234/RadoviZHP.54

Djelo je objavljeno pod uvjetima Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence (CC-BY-NC-ND) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.